

Mif və Təxəyyül
Simvollar Cərəyanları Göstərir
Baş Məqalə Betti Bleyer

Mənbə: Azerbaijan International Jurnalı, Aİ 13.1 (Yaz 2005)
© Azerbaijan International 2005

Azərbaycanda şəhərətərafı ərazilərdəki müxtəlif yerlərdə orta əsrlərdən qalmış bir sıra karvansaraylar olmasına baxmayaraq, indiki dövrdə burada elə də çox dəvəyə rast gəlməzsiniz. Lakin çox böyük şöhrət qazanmış bir dəvə var. Bu Sofi Həmid qəbiristanlığındakı daşdan düzəldilmiş dəvədir. Onun üstü cilalanmış və ağ rəngə boyanmış, boynundan isə bəzəkli qırmızı qotaz asılıb.

Əfsanəyə görə 14-cü əsrdə yaşamış Ərəbistanlı sufi (bir növ səyyah molla) Həmid öz davamçılarına onu dəvəsinin çökdüyü yerdə basdırmağı vəsiyyət edibmiş. Hazırda Sofi Həmid kimi tanınan həmin yer isə Bakıdan kənarda, Sanqaçal neft terminalından aşağıda, küləyin sovurduğu bir çöllü-biyabanda yerləşir.

Təbiidir ki, uşaqlar heykəlin ətrafında oynamağı və onun altından keçməyi sevir. Müəyyən səbəbdən onun adı həm də digər bir məşhur adətlə bağlanılır – hamilə qalmaq istəyən qadınlar üçün bir ümüd yeri. Dəvənin altından üç dəfə keçin və görəcəksiniz ki, tezliklə bu probleminiz aradan qalxacaq.

Elmi izahı və müəyyən həlli olan bir problemin xalq arasında bu cür sadə müalicəsi gülməli görünə bilər. Lakin belə hadisələri öyrənərək cəmiyyət barədə ətraflı məlumat əldə etmək olar. Bu bizə insanları narahat edən məsələləri göstərməyə imkan yaradır. Belə ki, hazırda bir çox gəncin qərbdə təhsil almasına baxmayaraq hələ də Azərbaycanca ailələr və dostlar gənclərin ailə həyatlarının ilk ilində uşaqlarının olmasını təkid edir. Qadın dünyaya uşaq gətirə bilmirsə (fərqi yoxdur kimin “günahı” ucbatından) bu ailənin dağılması üçün əsaslı səbəb rolu oynaya bilər.

İndi isə bu nömrəmizin adına – “Mif və Təxəyyül” adına diqqət yetirək. Burada “mif” dedikdə biz geniş mənada ümumi anlayışları, əsasən də nəsil-dən-nəslə keçən, həyatın çətinliklərilə baş açmaqda insanlara ümid və bir növ qida verən müəyyən hekayə formalarını nəzərdə tuturuq.

2004-cü il üçün qış nömrəmiz olan “Folklor: Qırılmaz Bağlar,” nömrəsini hazırlayarkən o qədər material topladıq ki, həmin məqalələrdən bəzilərini bu nömrədə də istifadə etməyi qərara aldıq. Bəziləri folkloru əhəmiyyətsiz, nağil kimi hekayələr hesab edərək yalnız insanı əyləndirmək xarakteri daşdığını düşünür və ona çox da fikir vermirlər. Biz isə folkloru tamamilə başqa tərəfdən yanaşırıq. Folkloru biz nəsil-dən-nəslə ötürülən elə bir vasitə kimi görürük ki, burada inanc və dəyərlər zamanın sınağından keçərək insanlara gündəlik həyatlarında bir dəstək olduğunu sübuta yetirmişdir. Məhz bu səbəbdən də əminik ki, folklor xalqın psixologiyasının bəzi ən vacib məqamlarını, eləcə də meylləri anlamağa imkan yaradır və beləliklə də jurnalımız üçün dəyərli məlumat mənbəyidir.

Bu nömrəmizin bir çox səhifələrində Sofi Həmid qəbiristanlığı haqda məlumat verilib. Belə ki, bu müqəddəs yer Sovet İttifaqı dövründə qadağa olunmuş pan-türkizm və pan-islamizm mövzuları ilə bağlıdır. Fikrimizcə biz bu haqda yazı nəşr edən ilk nəşriyyatıq. Bu haqda nə Azərbaycan, nə də rus dillərində heç bir yazı dərc olunmayıb.

Sofi Həmid bu vaxtadək gördüyümüz qəbiristanlıqların heç birinə bənzəmir. Burada minlərlə qəbrin üstündəki barelyeflərdə həyatını dəyişmiş şəxslərin maraqlı və peşələrini göstərən simvollar həkk olunmuşdur. Qəbirdaşlarının çoxu solğun rənglərlə – əsasən də mavi, yaşıl, sarı və çəhrayının çalarları ilə rənglənib. Qadın qəbirlərində adətən zinət əşyaları - boyunbağı, sırğa və bəzən də üzüklər əks olunub. Tikiş maşınları isə, əsasən də onların ayaqla hərəkətə gətirilən və ya elektrik formalarından öncəki modelləri, bu simvollar arasında çox geniş yayılıb.

Kişilərin qəbirüstü daşlarında adətən onların məşğul olduqları peşələr həkk olunub və əsasən bu hər hansı bir nəqliyyat növü ilə bağlıdır – dəvələr, atlar, arabalar və nəhayət maşınlar. Bəzən də motosiklet, avtobus və ya gəmi təsvirlərinə də rast gəlmək olar. Və həmçinin bu barelyeflərdə çoxlu silah rəsmləri də təsvir olunmuşdur.

Sofi Həmid qəbiristanlığının sirrinin əsas hissəsi elə oradakı simvolların qeyri-müəyyənliyi ilə bağlıdır. Hər şey o qədər də aydın deyil. Və nəticədə oranı cavabdan çox sualla tərk edirsiniz. Məsələn, qəbirdaşı üzərində həkk olunmuş ilan təsviri nə deməkdir? Görəsən həmin şəxs ilan çalması nəticəsindəmi vəfat edib? Yoxsa tibbi

əhəmiyyətli malik ilan zəhərinin əldə edildiyi yerdə – ilan fermasındamı işləyib? Daşyonarlardan birinin verdiyi məlumata görə isə bu o deməkdir ki, rəhmətə gedən o qədər yaxşı adam olub ki, hətta ilanlar belə ona dəyməyib.

Çox maraqlıdır ki, Sofi Həmid insanı ölümdən çox həyat barədə düşündürür. Elə hey fikirləşirsən: “Görəsən mənim həyatımı daha yaxşı hansı simvol göstərə bilər?” Sofi Həmid canlı bir abidədir. Hələ də bu yer qəbiristanlıq kimi fəaliyyət göstərir. Qəbiristanlığın bayır tərəfində bəzi ailələr yer ayırır və onun ətrafına beton divar və ya hasar çəkir. Beləliklə də qəbirlərin quruluşuna baxıb analiz edərək cəmiyyətdəki meylləri görmək olar.

Sofi Həmid qəbiristanlığında müşahidə apardıqdan sonra belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycanda İslam inkişaf etməkdədir. Təzə qəbirlərdə bunu çox aydın görmək olar. Rəhmətə gedənlərin şəkillərini və onların maraq dairələrini və ya peşələrini göstərən simvolları getdikcə daha çox həndəsi və gülşəkilli fiqurlar əvəz edir. İslama görə insan və ya hətta heyvan şəkillərini belə çəkmək qadağandır.

Qəbirlərin üstünə getdikcə həyatın müəyyən dövrünü əks etdirən folklor nümunələrinin əvəzinə daha çox Qurandan ayələr həkk olunur. Xristianlıq və bir çox digər dinlərdə olduğu kimi İslam da insanları ölümdən sonra həyata inanmağı çağırır – bunun konkret olaraq nə demək olduğunu bilməsələr belə.

Azərbaycan 7-ci əsrdə ərəblərin işğalından sonra müsəlman ölkə sayılır, lakin əslində özünü ateist dövlət elan edən Sovet İttifaqından müstəqillik aldıqdan sonra belə (1991) Azərbaycan dünyəvi dövlət olub. 1995-ci ildə prezident Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə imzalanmış konstitusiyaya görə din və dövlət bir-birindən ayrılır. Ölkədə heç bir rəsmi dövlət dini yoxdur və rus pravoslavları, xristianlar, yəhudilər və digərləri azad surətdə öz etiqadlarına sitayiş edə bilərlər. Burada heç zaman dini ekstremizm müşahidə olunmayıb. Adətən tolerantlıq norma sayılıb.

Lakin hər halda Sofi Həmid qəbiristanlığında müşahidə olunan cərəyanlara inanmalı olsaq, görərik ki, İslam getdikcə Azərbaycanda geniş yayılmaqdadır. Bəlkə də buna səbəb müstəqilliyin ilk onilliyində mövcud olan böyük bir boşluqdur. Bu zaman azərbaycanlılar özlərinə bu cür sualları verirdilər: Görəsən indi nəyə inana bilərik? İncəmiz nə olsun bəs indi? Kimə etimad göstərə bilərik?

Azərbaycanlıların bir çoxu etiraf edər ki, qərb – əsasən də Amerika Birləşmiş Ştatları onların ümidlərini doğrultmadı. 10-12 il əvvəl azərbaycanlılar qərbə sığınmağa, “ata

dövlət” olan Sovet İttifaqını qərblə əvəz etməyə can atırdılar. Lakin bu günlər onlar daha ehtiyatlı davranır.

İndi qərbə azərbaycanlılara çətin vəziyyətlərindən çıxış yolu tapacaq bir etibarlı mənbə kimi deyil, daha çox öz xudbin materialist məqsədlərini güdən bir qurum kimi yanaşılır. Sovet İttifaqının tənəzzülündən sonra həyat asanlaşmaqdan bir çox insan üçün daha mürəkkəb, daha tərəddüdlü və çətin olub.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq tədricən olsa da azərbaycanlılar öz gələcəklərini bağlaya biləcəklər digər vasitə və sistemləri axtarıb tapırlar. Hər halda Sofi Həmid qəbiristanlığındakı müşahidələr bunu göstərir. Ora bir baş çəkin. Qəbirlərin üstündəki tarixlərə nəzər yetirin: simvolların mövcud meyllərinin göstərdiyinin şahidi olacaqsınız. Yalnız folklorçular deyil, marağı olan hər bir şəxs ora gedə bilər.

Veb direktor: Betti Bleyer

İngilis dilindən tərcümə və mətnin yığılması: Gülnar Aydəmirova

Yoxladı: Ülviyyə Məmmədova

Redaktə etdi və veb üçün hazırladı: Aydan Nəcəfova

AZERI.org-a qoyuldu: İyul 2005